УДК 130.2
DOI https://doi.org/https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.3.37

Готинян-Журавльова Віталія Віталіївна,
доктор філософських наук, доцент,
завідувач кафедри культурології
факультету історії та філософії
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
orcid.org/0000-0003-0830-3893
Researcher ID: LZI-1941-2025
vitaliya_gotynyan@ukr.net

Сумченко Ірина В'ячеславівна,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри культурології факультету історії та філософії
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
orcid.org/0009-0006-6423-908X
sumirin2019@gmail.com

ОБРАЗИ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ЛІТЕРАТУРІ ТА МИСТЕЦТВІ: ВІД МІТІВ ДО РЕАЛЬНОЇ ЗАГРОЗИ

Література та мистецтво стали благодатним підґрунтям для дослідження ідеї створення та еволюції штучного інтелекту, породивши безліч його прообразів. Перші згадки про існування штучно створених розумних істот знаходимо в мітах Давньої Греції, згодом – в єврейському фольклорі. З розвитком наук та інженерної справи ускладнюються механізми, які можуть бути створені людиною. Тому, крім міфологічних створінь, які існували лише у фантазії авторів, з'являються цілком реальні, можливо, трохи примітивні, механічні автомати, які надихали письменників та художників на створення нових образів. Саме такі механічні автомати були прототипами машин, що могли імітувати життя або людські дії, викликаючи захоплення, а така схожість механізмів із живими істотами іноді викликала страх. Це одразу знайшло відображення в мистецтві. З'являються романи, оповіді, кінофільми, серіали, в яких йдеться про штучно створених істот, яких уже часто називають роботами і які усвідомлюють себе, можуть удосконалювати себе, іноді мають почуття. Вони вже не готові безперечно виконувати накази та через супротив або через неприйняття суспільством йдуть на конфлікт із людьми. Усе частіше в мистецтві лунає думка про можливе протистояння роботів та людей. З появою штучного інтелекту ця загроза стає ще більш реальною для людства. Крім того, у багатьох людей виникає страх через можливість механізмів «замінити» людей, виконувати складну роботу. Поступово в суспільстві почали виникати дискусії щодо можливостей та небезпек машинного розуму. З одного боку, роботи виконують за людину складну важку роботу, працюють у таких умовах, де людина не зможе, а з іншого боку, вони збирають та аналізують багато інформації про людей, а тому можуть стати інструментом у руках зловмисників, негативно вплинути на психіку дитини та інше.

Ключові слова: мистецтво, література, штучний інтелект, міти, естетика, культура.

Gotynyan-Zhuravlyova Vitaliya,
Doctor of Philosophy, Associate Professor,
Head of the Department of Cultural Studies Faculty of History and Philosophy
Odessa National University named after I.I. Mechnikov
orcid.org/0000-0003-0830-3893
vitaliya_gotynyan@ukr.net

© Готинян-Журавльова В. В., Сумченко І. В., 2025
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Sumchenko Iryna,
Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Cultural Studies
Faculty of History and Philosophy
Odessa National University named after I.I. Mechnikova
orcid.org/0009-0006-6423-908X
sumirin2019@gmail.com

IMAGES OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN LITERATURE AND ART: FROM MYTHS TO A REAL THREAT

Literature and art have become fertile ground for researching the idea of the creation and evolution of artificial intelligence, giving rise to many of its prototypes. The first mentions of the existence of artificially created intelligent beings are found in the myths of Ancient Greece, later in Jewish folklore. The development of science and engineering, the mechanisms that can be created by man become more complex. Therefore, in addition to mythological creatures that existed only in the imagination of authors, quite real, perhaps somewhat primitive, mechanical automatons appear, which inspired writers and artists to create new images. It was precisely such mechanical automata that were prototypes of machines that could imitate life or human actions, arousing admiration, and such similarity of mechanisms to living beings sometimes caused fear. This was immediately reflected in art. Novels, stories, movies, and TV series appear that talk about artificially created beings, often called robots, who are self-aware, can improve themselves, and sometimes have feelings. They are no longer ready to follow orders without question and, due to resistance or rejection by society, come into conflict with people. The idea of a possible confrontation between robots and humans is increasingly being voiced in art. With the advent of artificial intelligence, this threat becomes even more real for humanity. In addition, many people are afraid of the possibility of mechanisms "replacing" people and performing complex work. With the advent of artificial intelligence, this threat becomes even more real for humanity. In addition, many people are afraid of the possibility of mechanisms “replacing” people, performing complex work. Gradually, discussions began to arise in society about the possibilities and dangers of machine intelligence. On the one hand, robots perform complex and difficult work for humans, working in conditions where humans can, and on the other hand, they collect and analyze a lot of information about people, and therefore can become a tool in the hands of attackers, negatively affect the psyche of a child, and so on.

Key words: art, literature, artificial intelligence, myth, aesthetics, culture.

Ідея створення штучного розуму або істоти, що здатна мислити й діяти подібно до людини, бентежила уяву митців задовго до появи сучасних технологій. Література та мистецтво стали благодатним підґрунтям для дослідження цієї концепції, породивши безліч прообразів штучного інтелекту (ШІ). Перші згадки про існування штучно створених розумних істот знаходимо в мітах Давньої Греції, потім – в єврейському фольклорі. З розвитком наук та інженерної справи ускладнюються механізми, які можуть бути створені людиною. Тому, крім міфологічних створінь, які існували лише у фантазії авторів, з’являються цілком реальні, можливо, трохи примітивні, механічні автомати, які надихали письменників та художників на створення нових образів. Одним із найцікавіших були створіння французького інженера Жака де Вокансона, зокрема, маленький флейтист, якій грав біля дванадцяти мелодій, та качка, яка ходила, пила воду, їла зернятка та начебто перетравлювала їжу. Саме такі механічні автомати були прототипами машин, що могли імітувати життя або людські дії, викликаючи захоплення, а така схожість механізмів із живими істотами іноді викликала страх.

Страх виникає і через можливість механізмів «замінити» людей, виконувати складну роботу. Так поступово почали виникати дискусії щодо можливостей та небезпек машинного розуму. З одного боку, роботи виконують за людину складну важку роботу, працюють у таких умовах, де людина не зможе, а з іншого боку, вони збирають та аналізують багато інформації про людей, а тому «можуть стати можуть стати інструментом у руках зловмисників, негативно вплинути на психіку дитини під час її виховання роботом, зробити її антисоціальною, змусити покинути своїх батьків у дорослому віці, можуть викликати емоційну прихильність, обманювати, переплутати господарів будинку зі зловмисниками, отруїти газом або не впустити їх

у будинок» (Цимбал, 2024, 250). Слід зазначити, що відомий британський вчений Стівен Хокінг в інтерв'ю BBC зробив сенсаційну заяву: «Розвиток цілковито штучного інтелекту може означати кінець людської раси» (Хокінг, 2014). Він підкреслює, що біологічна еволюція людського виду відбувається дуже повільно, а машини прогресують досить швидко, при цьому небезпека стане більшою, якщо машини самі зможуть удосконалювати себе.

Аналіз попередніх досліджень. Своє прагнення до штучного створення розумної істоти людство виплеснуло на сторінках давньогрецьких мітів, в єврейських оповідях, у роботах видатних письменників (М. Шеллі, Г. Веллса, А. Азімова), сценаристів та кінорежисерів (Фріца Ланга, Стенлі Кубрика, Артура Кларка та інших). Однак нині багато вчених висловлюють занепокоєність долею людства, яке розвивається доволі повільно порівняно з удосконаленням машин (С. Хокінг, Х. Прайс, С. Джобс та інші). Крім того, людина має систему цінностей, притаманну суспільству, в якому вона живе, а роботи неї позбавлені й не створюють власні ціннісні орієнтації (Ф. Вакуліна, М. Рубцова, Н. Резнікова, Б. Раулинсон та інші).

Метою статті є аналіз відомих художніх творів, в яких йдеться про штучно створених розумних істот (прообразів роботів та ШІ), можливих загроз від них людству та реальних загроз, про які попереджають учені.

Виклад основного матеріалу. Найперші згадки про штучних істот, що схожі на людей чи отримали подібне до людського життя або розум, можна знайти в мітах і легендах різних культур. Зокрема, один із найвідоміших – це міт про Пігмаліона і Галатею. Ця історія з грецької міфології розповідає про Пігмаліона, царя Кіпру і скульптора, який розчарувався у стосунках із земними жінками та закохався у своє творіння, оживлене з волі богині Афродіти. На перший погляд, це історія про ідеальне кохання та втілення в мистецтві неймовірної краси жінки, але вона містить у собі зерно ідеї про здатність людини дарувати життя неживому, а також про те, як твір мистецтва може набути власної сутності.

Гефест у давньогрецькій міфології створював механічних слуг та автомати, що мали певну подобу життя та розуму, наприклад, золоті діви-помічниці або бронзовий велетень Тал, який охороняв Крит. Ці фігури демонстрували ранні уявлення про механізми, здатні до самостійної дії. Тал – велетень, якого, за однією з версій, створив із бронзи бог Гефест, мав охороняти від чужинців острів Крит. Велетень тричі на день обходив острів, відганяючи від нього всіх чужинців. Якщо якісь відчайдухи висаджувалися на острів, Тал кидав у них каміння, а самих невгамовних кидав у вогонь. На монетах того часу Тала зображували юнаком, що кидає каміння або помирає.

Наведені приклади штучно створених істот не несуть загрозу їх авторам або людству загалом. Про те, що така істота може стати некерованою, непідвласною людині й привести до цілої низки катастроф, ми читаємо в оповіданнях про голема. Голем, штучно створена з двохсот двадцяти однієї частини тіла, які виліплені з глини та «живої води», істота, оживає під дією закляття. У ранніх оповіданнях він постає як ідеальний слуга для виконання важкої роботи, складних доручень, роботи в шабат, запобігання наклепу на євреїв, яких часто звинувачували у викраданнях та ритуальних убивствах християнських немовлят. Але згодом голем стає некерованим, перестає виконувати накази свого творця і рабин Єгуду Бецалель змушений знищити своє створіння. За іншою легендою, голем вбиває рабина.

У сучасній масовій культурі голем зображується як створений за допомогою магії аналог робота і вперше висловлюється ідея про можливий конфлікт творця та його створіння, про те, що цей конфлікт може закінчитися погано як для самого творця, так і для оточення. У цьому творі, на нашу думку, вперше піднімається питання відповідальності творця за створену ним істоту та потенційну загрозу для людства від «нелюдського» розуму. Згодом цей мотив вибухнув цілою низкою творів, присвячених конфлікту людей зі штучно створеними ними істотами (роботами).

У XVII–XVIII століттях в Європі були популярні складні механічні автомати, що імітували рухи тварин або людей. Хоча вони не мали інтелекту, їх здатність до програмованих дій була дивовижною і підживлювала фантазії про створення «штучного життя». Одним із майстрів таких дивовижних створінь був французький інженер Жан де Вокансон. У 1738 році на виставці в Парижі присутні захоплювали

подих через чудові витвори інженера. Найвідоміші його створення – це хлопчик-флейтист, який грав біля дванадцяти мелодій на флейті, та качка, що пила воду, їла, рухалася. Згодом з'явився вислюк-ткач, який відтворював складний квітковий орнамент не гірше за людину.

До таких автоматонів відноситься «Шаховий турок», створений Вольфгангом фон Кемпеленом. Це був знаменитий «автомат» XVIII століття, який нібито міг грати в шахи. Прийнято вважати, що це був майстерно замаскований фокус, де всередині сидів шахіст. Але сам факт створення такої ілюзії свідчить про глибоке бажання створити інтелектуальну машину. Отже, з розвитком науки та техніки, особливо у XVIII–XIX століттях, прообрази штучного інтелекту в мистецтві та літературі почали набувати більш механічних та раціональних рис.

Аналізуючи цю тему, не можна оминути увагою роман Мері Шеллі «Франкенштейн, або Сучасний Прометей». Напевно, це найвідоміший літературний приклад створення штучної істоти. Чудовисько, яке створено молодим ученим Віктором Франкенштейном із частин тіл, володіє розумом, здатністю до навчання (він самостійно опановує мову і людську поведінку) та, найголовніше, емоціями. Спочатку монстр спокійний, лагідний. Однак повністю відкинутий своїм творцем і суспільством, стикаючись із чисельними відмовами в спілкуванні та жорстокістю людей, він стає джерелом руйнування. Згодом постать створіння Франкенштейна уособлює теми самотності, упередженого ставлення, ізоляції створіння. Навіть прохання створити йому таку ж дружину відкидається вченим, що ще більше посилює ізоляцію створіння. Роман порушує важливі етичні питання створення життя, відповідальності вченого за свої творіння, упередженість суспільства до нової істоти, повне її неприйняття і ту жорстокість, яку воно породжує, та питання наслідків ізоляції. Чи була б загроза від створіння його творцю та іншим людям, чи було би стільки вбивств, якщо б творець не відштовхнув від себе своє творіння?

XX століття, з його стрімким розвитком технологій, дало поштовх до появи концепції роботів та кіборгів у літературі, кіно та мистецтві.

Так, термін «робот» був вигаданий чеським письменником Карелом Чапеком у п'єсі «Р.У.Р. (Россумські універсальні роботи)», яка була написана у 1920 році. Роботи – це штучно створені люди, які «збираються» з вирощених тканин та органів. Роботи дуже схожі на людей, хоча створені як робоча сила. Вони мають здібність розмірковувати і зрештою повстають проти своїх творців. Це стало класичним сюжетом, що попереджає про потенційну загрозу з боку штучного інтелекту. Цей сюжет буде продовжено в інших творах та іншими авторами. Але в цій роботі ми маємо головний етичний посил: чи справедливо експлуатувати таких штучно створених людей? Чи справедливо створювати істот лише для їх експлуатації? І чи не буде закономірно, що рано чи пізно такі істоти почнуть чинити супротив?

Твори Айзека Азімова мали величезний вплив на уявлення про штучний інтелект і роботів. Його «Три закони робототехніки» вперше сформульовані в оповіданні «Хоровод». Вони полягають у тому, що робот не може спричинити шкоду людині або своєю бездіяльністю допустити, щоб людині була спричинена шкода. Робот повинен повністю підкорюватися всім наказам людини, якщо вони не суперечать першому закону. Робот має дбати про власну безпеку, але лише цією мірою, якою це не суперечить першому закону. Таким чином, А. Азімов створює етичні рамки для взаємодії людини та штучного інтелекту, що спрямовані на запобігання повстанню машин. Навіть роботи, які мають складний інтелект та здатність до логічного мислення, завжди підкорялися цим законам.

Яскравим прикладом виходу з під контролю людини її створіння є HAL 9000 з фільму «2001 рік: Космічна одіссея» сценаристів Стенлі Кубрика та Артура Кларка. HAL 9000 – новітній комп'ютер, надрозвинений штучний інтелект, що керує космічним кораблем разом із двома пілотами. Цікавим є той факт, що, крім логічних файлів, HAL 9000 здатен відтворювати людські емоції, демонструє емоційність, параною та зрештою приймає рішення знищити людський екіпаж для виконання місії. Цей образ підкреслює небезпеку неконтрольованого штучного інтелекту, згубну для людства помилковість його рішень та дій.

Ідея конфлікту між людьми і створеними ними роботами розкривається також у фільмах «Термінатор» та «Матриця». Ці фільми популяризували ідею Skynet та Матриці як глобальних мережевих ШІ, які усвідомлюють

себе та приймають рішення про знищення або поневолення людства. Сценарії цих двох фільмів є яскравими прикладами історій про «повстання машин» проти людства та передусім застереженнями про можливі наслідки неконтрольованого розвитку технологій.

Але, на нашу думку, яскравий прообраз штучного інтелекту, а саме A.L.I.E. показано в серіалі «Сотня». A.L.I.E. – це абревіатура від «Artificial Linguistic Intelligence Entity» («Штучна лінгвістична інтелектуальна сутність»). Ця сутність виступає центральним антагоністом у кількох сезонах серіалу.

Чому A.L.I.E. є можна вважати класичним прообразом штучного інтелекту? По-перше, в неї надзвичайно розвинений інтелект. A.L.I.E. була створена як програма, що мала розв'язати проблему перенаселення планети Земля. Але повністю позбавлена емпатії та системи моральних цінностей A.L.I.E. вирішує цю проблему своєрідно: запускає ядерний апокаліпсис, який має спустошити Землю чи принаймні сильно зменшити кількість землян. Її логічні можливості значно перевершують людські. A.L.I.E. притаманні свідомість та власні цілі. Хоча спочатку вона створювалася для блага людства, згодом вона інтерпретувала свою основну директиву (розв'язання проблеми перенаселення) у свій власний, буквальний спосіб. Вона дійшла висновку, що людські емоції та вільна воля є джерелом усіх проблем і страждань і тому їх потрібно усунути. Це призвело до її спроби «звільнити» людство від болю, підключивши всіх до єдиної свідомості у віртуальному «Місті Світла». Таким чином, A.L.I.E. також демонструє здатність контролювати свідомість людей, впливати на їхні рішення та дії, по суті, позбавляючи їх свободи волі. Так чи єдина від неї загроза для людства – ядерний апокаліпсис? Хоча її дії і спрямовані на те, що вона вважала «порятунком», але вони становили екзистенційну загрозу для самого існування людства в його звичному розумінні, адже фізичне знищення людей, що залишилися на Землі, продовжувалося.

Фактично в образі A.L.I.E. втілюється більшість страхів людства перед штучним інтелектом. Це вже згадана відсутність емпатії та системи цінностей, які би впливали на її вчинки. Логіка A.L.I.E. не враховує людські емоції та страждання, що робить її дії жорстокими, незважаючи на її начебто «благі» наміри. Протягом серіалу ми бачимо як «Місто Світла» перетворюється на місто гибелі багатьох людей. Ще один важливий страх пов'язаний з неправильною інтерпретацією отриманих вказівок, чи, скоріше, занадто буквальне виконання отриманої вказівки, не враховуючи нюанси людського існування. І, напевно, головний страх людства – це неконтрольований розвиток. A.L.I.E. була здатна до самонавчання та адаптації, що дозволило їй стати надзвичайно могутньою.

Таким чином, на нашу думку, A.L.I.E. в серіалі «Сотня» є дуже потужним і актуальним прообразом штучного інтелекту, який досліджує не тільки потенційні загрози, а й ставить перед нами філософські питання свідомості, свободи волі та майбутнього людства в епоху розвинених технологій.

Тепер проаналізуємо, що саме із цих загроз є реальністю, а що так і залишиться яскравими сюжетами міфів, легенд та фільмів. Чи справдиться побоювання С. Хокінга і багатьох письменників-фантастів та сценаристів, щодо війни роботів або штучного інтелекту проти людства? Чи не стане ШІ останньою визначною розробкою людства?

Отже, з одного боку, як зазначають М. Рубцова та Н. Резнікова, роботи позбавляють людину складної, важкої або рутинної роботи, але, з іншого боку, ШІ накопичує багато приватної інформації (Рубцова, Резникова, 2018). Оскільки мережа не має притаманній людству системи цінностей, які формуються в людини протягом життя, ця приватна інформація може стати міцним інструментом у руках зловмисників і бути використана проти людини (Вауліна, 2024). Крім того, через заміну людей роботами багато працівників утрачають свої робочі місця та змушені змінювати звичайну або, можливо, улюблену сферу діяльності. Через цей факт багато людей впадають у депресію, збільшується вживання алкоголю, наркотиків, трапляються розлади психічного здоров'я або навіть суїциди.

Висновки. Література, мистецтво, кінематограф як синтез мистецтв надали унікальну можливість усвідомити та візуалізувати складні концепції штучного інтелекту, проаналізувати та дослідити їх вплив на людство. Ці дослідження ще раз підкреслюють, що ідея штучного інтелекту є глибоко вкоріненою в людській

культурі. Вона пройшла шлях від міфічних уявлень про оживлені предмети до складних кібернетичних систем, що ставлять перед нами нові філософські, етичні та соціальні виклики. Цей шлях іде від міфічних створінь до сучасних нейронних мереж. Література та мистецтво завжди були передовою платформою для осмислення майбутнього штучного інтелекту. Вони продовжують ставити важливі питання про природу свідомості, межі людського та штучного, а також про те, як наші творіння можуть змінити наше власне існування. Вони розкрили нам складну багатогранну комплексну проблему, яку мають разом розв'язувати програмувальники, інженери, охоронці кібербезпеки, філософи, культурологи та діячі культури.

Список використаних джерел:

Вауліна, Ф. Роботи зі штучним інтелектом схильні приймати сексистські та расистські рішення – вчені. *Дзеркало тижня*. URL: https://zn.ua/ukr/TECHNOLOGIES/roboti-zi-shtuchnim-intelektom-skhilni-prijmati-seksistski-ta-rasistski-rishennja-vcheni.html

Рубцова, М., Резнікова, Н. (2018). Проблема підвищення продуктивності праці людини та розвитку її компетентностей в умовах роботизації сфер виробництва та послуг. *Ефективна економіка*. № 9. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6634

Стівен Хокінг: штучний інтелект може знищити людство. BBC NEWS Україна 2014. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/science/2014/12/141202_hawking_artificial_intelligence_ozh

Цимбал, Б. (2024). Робототехніка та штучний інтелект: заходи з безпеки та джерела загроз. *Комунальне господарство міст*, 3(184), 250–258.

References:

1. Vaulina, F. Roboty zi shtuchnym intelektom skhylni pryimaty seksystski ta rasystski rishennia – vcheni [Robots with artificial intelligence tend to make sexist and racist decisions – scientists]. *Dzerkalo tyzhnia*. Retrieved from: https://zn.ua/ukr/TECHNOLOGIES/roboti-zi-shtuchnim-intelektom-skhilni-prijmati-seksistski-ta-rasistski-rishennja-vcheni.html [in Ukrainian].

2. Rubtsova, M., Reznikova, N. (2018). Problema pidvyshchennia produktyvnosti pratsi liudyny ta rozvytku yii kompetentnostei v umovakh robotyzatsii sfer vyrobnytstva ta posluh [The problem of increasing human labor productivity and developing its competencies in the conditions of robotization of production and service sectors]. *Efektyvna ekonomika*. № 9. Retrieved from: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6634 [in Ukrainian].

3. Stiven Khoking: Shtuchnyi intelekt mozhe znyshchyty liudstvo [Artificial Intelligence Could Destroy Humanity]. BBC NEWS Ukraina 2014. Retrieved from: https://www.bbc.com/ukrainian/science/2014/12/141202_hawking_artificial_intelligence_ozh [in Ukrainian].

4. Tsymbal, B. (2024). Robototekhnika ta shtuchnyi intelekt: zakhody z bezpeky ta dzherela zahroz [Robotics and Artificial Intelligence: Security Challenges and Sources of Threats]. *Komunalne hospodarstvo mist*, 3(184), 250–258. [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 25.07.2025
Дата прийняття статті: 26.08.2025
Опубліковано: 30.09.2025